

engedelmeskedve! Mert az efféle víziókat mi már nem holmi piszkos kis mozisölylékből szemléljük, hanem összkomfortos álurbánus börtöneink színestévé hodályáiból... Ez pedig, akárhogy vesszük is, a forma és tartalom dialektikája értelmében minden kétséget kizáróan nem pusztán formális, hanem *lényegi*, úgymond *esszenciális* különbség is a Te idődhöz, a Te korodhoz viszonyítva.

Vagyis hát, Doktorom, mindent egybevéve, a Te harmincas éveid *gazdasági és politikai alapja*, azaz *bázisa* napjainkra olyannyira elévült, korszerűtlenné, idejét múlttá és tárgyatlanná is vált, olyan radikálisan megváltozott és átminősült, hogy aligha érdemel meg egy alapos homo cylindriacus traktátumot.

Nem írhat hát róla szerénységem sem tudományos dolgozatot, holott igazán mondom, eltökélt szándékom volt épp ezzel, a *bázissal* kezdeni humántudományos vizsgálódásomat...

ADAT KRLEŽA ADY-ÉRTELMEZÉSÉHEZ

BÁNYAI JÁNOS

Sterija is, miközben a Kalemegdánról elnézegette ugyanazt a vizet, a belgrádi kazamatákból felhallarszó rablánc csörgésére figyelt; emberemlékezet óta vér borítja a mi szentségeinket, véres volt és véres is maradt a mi szabadságunk, Sterija is visszatért Versecre, lehúzta gatyáját és megmutatta nekünk póre fenekét, mindannyiunknak és mindannak, amit a „miénknek” hívunk, a szabadságunknak is és a mi hazafias szentségeinknek, a magyar hazafiak is e körül a mi átkozott Dunánk körül nyuglődnek, Anna elolvasta neki Ady egyik variációját a Dunáról, érdekes elégiáját erről a folyóról, a „vén, ravasz rókáról”, s van is valami ebben a vízben a vén, ravasz rókából, valóban, mintha hízelegne az ember lába körül a parton, látszólag kedveskedő és ártatlan vad; nem szereti Ady Annát, sem a költészetét, képmutató, szenvelgő „kékharisnyának” tartja Annát, találkozott a költővel Kamráthék vacsoráin, fentről kezeli a körülötte legyeskedő közönséges embereket, Bonapartét tudná játszani, lágy sűrű hajának egy selymes fürtje a homlokába hullik, érdekes alak, nem szereti Annát, Anna sem szereti Adyt, két nagyság, akik kölcsönösen tagadják egymást, a magyar Parnasszus túlságosan szűk ösvény az ő méreteikhez, nincs elegendő hely kettejüknek, s mégis, keserűen

fintorogva, de puszkizkodnak egymással, valósággal elhalmozzák egymást kedveskedő bókokkal; a költő és a bolondosan szeszélyes költőnő különös frigye ez a két ember, Anna azonban a Dunát (mint egyébként sok más dolgot) sohasem szívelte különösképp, Anna eszményképe a balatoni mocsár, a balatoni békák, a balatoni holdfény (be kell vallani, Kamill is jócskán szenvedett a legbanálisabb „balatoni holdfény” betegségében), végeredményben ez izlés dolga, s mindez egyszer már valahol, valamikor régen volt és eltűnt, mindez eliramlott, akárcsak ez a szürke víz, amely szüntelenül és állandóan tovaáramlik, állhatatosan, érzéketlenül, éjszakáról éjszakára, a süket, véres éjszakákban, a hosszú őszi éjszakákon; a parton kigyúltak az első fénysugarak, éjszaka, szürke dunai éjszaka ...

(Miroslav Krleža: *Zászlók*)

Megtudtam, hogy titkokat rejteget
A mi Dunánk, ez a vén róka,
Mikről talán sohase álmodott
Az ősi barlang-tüzek óta
Ez a közönyös Európa.

— — — — —
Vállott nekem, nem is tudom, mikor:
Tavaszi volt és csacska-részeg.
Táncolt, dalolt, kurjongatott, mesélt,
Budapestre fitymálva nézett
S gúnyos nótákat füttyüreszett.

— — — — —
Nagy-komoly lett akkor a vén Duna.
Torkán hűlt vad, tavaszi kedve.
Olyan volt, mint egy iszákos zseni.
Alig mert nézni a szemembe
S én vallattam keményen, egyre.

— — — — —
S halk mormolással kezdte a mesét
A vén Duna. Igaz az átok,
Mit már sokan sejtünk, óh, mind igaz:
Mióta ő zúgva kivágott,
Boldog népet itt sose látott.

A Duna-táj bús villámhárító,
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyen-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.

(Ady Endre: *A Duna vallomása*)

Az Ady-élmény nyomait Miroslav Krleža életművének több rétege őrzi. A versek világa éppúgy, mint a naplók vagy a szépprózai alkotások lapjai és fejezetei. Egy-egy motívumban, egy-egy élethelyzet megrajzolásában, egy-egy pannón tájkép vagy évszak leírásában és megidézésében, egy-egy színárnyalat vagy jelzős szócsoport felvillantásában mutatkoznak meg ezek a nyomok, de sohasem az ismétlés, az átvétel útjain — bár Krleža igen gyakran él az idézet eszközeivel —, hanem mindig a közvetlen átéltség, az azonos élmény és élményforrás erejével. Éppen ezért, az Ady-nyomok nagy száma ellenére sem beszélhetünk Ady-hatásról Krleža életművében; Ady Krleža műveiben a történelemmel, az azonos történelmi idő megragadásával van jelen. Ugyanannak a világháborúnak a véres valóságát élték meg, ugyanannak a Monarchiának a bukását látták, ugyanaz a világ hullott szemük előtt darabokra, ugyanazzal az ellenséggel néztek szembe, és ugyanazokat az érveket tartották kezükben; Krleža találkozása Adyval ebből az azonosságból kiindulva jobban és pontosabban érthető, mint mondjuk a gyakran felvillanó azonos motívumok, esetleg szimbólumok megjelenésének többé-kevésbé bizonyítható irodalomtörténeti adattárából. Két azonos történelmi és társadalmi meghatározottságból kiépülő egyformán és egyenrangúan szuverén költői/világnézeti világréprokról kell értekezni tehát, amikor Krleža Ady-élményét említtjük; a költői világrépek szuverenitását csak aláhúzzák és kiemelik az ilyen azonosságok, meg nem bonthatják. Krleža Ady-élményét tehát afféle ikertanulmányban kellene vizsgálni, azonosságok és eltérések szembesítésével, stílusformák és kifejezési törekvések számbavételével, látomások és emberi gesztusok tükröztesítésével, életek és művek ellenpontozásával. Sem időnk, sem terünk azonban egy ilyen vállalkozásra, nyilván szűkös lehetőségeinket és ismereteinket is meghaladná a vállalkozás nagysága és terhe. Csak jelezzük tehát, hogy milyen szellemi viszonylatrendszerben mutathatók meg azoknak az egyszerű összefüggéseknek a tartalmi, amelyekről itt szólnunk.

Miroslav Krleža — tudjuk — háromszor írt Ady Endréről; 1919. január 29-én nekrológot, majd 1922-ben *Petőfi és Ady, a magyar irodalom két lobogója* címen tanulmányt, és 1930-ban jelenteti meg ez ideig legismertebb Ady-írását, az *Ady Endre, a magyar lírikus* címűt. Mindhárom írással többször, több alkalommal foglalkozott a magyar összehasonlító és irodalomtörténetírás. Legnagyobb visszhangja azonban az 1930-as tanulmánynak volt, többek között azért is, mert Németh László adott róla máig is számottevő módon hírt 1939-ben, és mert — ahogyan Lőkös István állapította meg — az „igazi Ady” keresésének fontos állomása ez a tanulmány.

Tekintet nélkül arra, hogy a nekrológot aránylag későn ismertük meg és hogy az 1922-es tanulmány nehezebben hozzáférhető és kevésbé ismert (Krleža válogatott esszéinek gyűjteményeibe nem vette fel) és hogy az 1930-as tanulmány közismertebb, bár Krleža magyar nyelvű

esszéketéből érthetetlen módon kimaradt, és csak a Híd 1957-es évfolyamában jelent meg magyarul, mégis ezzel a tanulmánnyal foglalkozunk közelebről, mert kérdésfeltevésünk szempontjából ezt tekintjük relevánsnak.

Ivo Frangeš Krležának Kranjčevićhez fűződő irodalmi kapcsolatairól értekezve mutatott rá Krleža a húszas évek legvégén és a harmincas évek legelején írott költészeti tanulmányainak nagy jelentőségű összefüggéseire. Krleža 1929-ben Karl Krausról ír, 1930-ban Ady Endréről és Rainer Maria Rilkeről, majd 1931-ben jelenti meg Kranjčević-tanulmányát. Látszólag nehéz szorosabb összefüggéseket felismerni a négy költő között, a közismert *Die Fackel*-szerkesztő és -kiadó Karl Kraus mindenekelőtt sajátos formájú és kivételesen éles hangú, iróniával és szatírával teltett publicisztikája, s nagy, amorf drámaszövege, *Az emberiség utolsó napjai* révén ismeretes, Rilke viszont a költői hermetizmus, a tiszta költészet, a költői elvonaukoztatások elismert és nagyhatalmú alkotója, akikkel szemben a korábbi Kranjčević antik formában írott, ódai hangvételű, romantikus költészete látszólag semmiféle összefüggést nem mutat. Úgy látszik azonban, hogy e három, önmagában teljes költői világkép bármelyikével Ady költészetének világa rokonítható a legközvetlenebbül, Karl Krauséval Ady publicisztikája, és ennek a publicisztikának elsősorban a versekben is megjelenő, a versekből is kiolvasható társadalmi relevanciája, Ady és Rilke között viszont azokon a költői témákon és motívumokon keresztül tárhatók fel kapcsolatok, melyek a más-más nyelvű európai költészetek posztverlaine-i fázisaiban egyaránt megvannak. Krleža Rilke-tanulmányát ezekkel a szavakkal indítja: „Rilke lírájának motívumaiban semmi olyasmi sem történik, amit meg nem találhatnánk más európai költészetben is, amely a múlt század második felében Párizs hatása alatt fejlődött.” Ezek a motívumok Ady költészetében is megvannak, azzal a megszorítással természetesen, hogy Ady lírájának motívumvilágában ezenkívül más is történik. Az Ady és Kranjčević közötti kapcsolat viszont a költészetnek a nemzeti múltból fakadó jeleiben, elsősorban a költő történelmi érzékének produktumaiban ismerhető fel. A látszólag egymásnak ellentmondó és a költészet történetének más-más szakaszába tartozó költői világképek között felismerhetők tehát az érintkezési pontok, még akkor is, ha ezúttal csak Ady perspektívájából mutattunk rá ezekre.

Ez egyrészt azt bizonyítja, hogy Krležának a harmincas évek fordulóján írott költészeti tanulmányai azonos szellemi horizonton születnek, a kérdés kiélezésével azt is mondhatnánk, hogy ugyanazon intellektuális kérdésfeltevésnek egy-egy variánsa a négy tanulmány, másrészt azt viszont — s ez számunkra most a fontosabb vonatkozás — azt bizonyítja, hogy Ady költészetének helyét az európai költészetek sorában az eddig közismertté vált és sokfelől meggyőzően bizonyított irodalomtörténeti megoldások mellett egy új érték- és viszonylatrendszerben is ki kell

jelölni. Adyt leggyakrabban a francia posztszimbolizmus koordinátái között látjuk, ha európai összefüggéseire gondolunk. Képszerűkezetei, motívumai, szimbólumai egész sorával igazolható ez a komparatista feltételezés. S ennek alapján joggal állítható Adyról is, amit Krleža Rilkeről mondott, hogy motívumaiban semmi sincs, ami az európai költészetek meghatározott időszakában ne lett volna meg. A magyar összehasonlító irodalomtudományi kutatás Adynak szinte minden számottevő motívumáról tudja és ki is mutatja ezt.

Krleža azonban azzal, hogy Karl Kraus és Rilke, sőt — költészeti tanulmányainak összefüggései alapján mondhatjuk — Kranjčević körében jelöli ki a helyét, ellentmond ennek a megszokott és ez ideig feltételelenül bizonyított komparatvizitikai megállapításnak, bár — természetesen — számára egyáltalán nem merül fel az irodalomtörténeti megrogzodésekkel való vita kérdése. Mi sem azért kíséreljük meg Krleža nézetét interpretálva Ady európai helyét bizonyos értelemben a szimbolizmuson kívül elhelyezni, hogy netán az eddigi nézeteknek ellentmondjunk, hanem azért, hogy ezzel is figyelmeztessünk Ady költészetének történelmi meghatározottságára, de arra elsősorban, hogy ennek a költészetnek a motívumvilága, bármennyire is beleágyazódott a korabeli költészeti viszonylatok rendszerébe, sohasem szűnt meg a legközvetlenebb történelmi és társadalmi élmények megragadása lenni.

Lőkös István szerint Krleža Ady-tanulmányának vannak vitatható nézetei és szempontjai; szerintem sem vitatható el abból, amit Krleža Adyról *gondol*, legfeljebb annyi mondható, hogy a tényeket nem ismeri mindig kellőképpen, de ez mit sem változtat gondolatmenetének helyes irányán. Vitatható, hogy miért tartja Krleža Adyt az „első magyar impresszionistának” tanulmányának több helyén is, vitatható, hogy miért lát meg az olyannyira nem romantikus Ady-lírában romantikus nemzetfogalmat, s — természetesen — ki lehetne mutatni, hogy Ady költészetének sok jelentős fejezetéről és rétegeről tudomást sem vesz, hogy indulatos ítéletét annál szilajabban közölhesse — de mindez valóban csak a tények kérdése, könnyen helyreállítható tehát, ami azt jelenti, hogy nincsenek vitatható „nézetek és szempontok”, legfeljebb vitatható tények vannak Krleža Ady-tanulmányában.

S mindez lényegében mellékes kérdés lesz, sőt az is, ahogyan Krleža Ady költészetének a magyar valóságból fakadó forrásait meghatározza, vagy amit a kuruckérdésről, esetleg Dózsa Györgyről mond ahhoz viszonyítva, ahogyan Adyt a kelet-európai irodalmaknak Párizstól és a nyugattól oly lényegesen eltérő kereteiben elhelyezi, rámutatva arra, hogy Ady költészete valójában a rilkei rokonságban, a Karl Kraus-i attitűd-ben, a kranjčevići kétségbeesésben látható meg teljes méreteiben.

Az Ady-tanulmány egy hosszú bekezdése erős vonalakkal rajzolja meg azt a költői helyzetet, amely a kelet-európai lírai zónának húsz-harminc évvel a francia szimbolizmus után kialakult, egészen az orosz

Alekszandr Blokon, a lengyel és a cseh költőkön, majd Rilken és Hofmannsthalon át a horvát és szlovén költőig, mondván, hogy „mindez nem volt semmi más, mint a francia impresszionalizmus természetes behatolása egy elmaradott területre”. Ezen a vonulaton jelöli ki Ady helyét is. „Blok Ismeretlen Hölgye, akit a szentpétervári éjszakákon álmodott meg, ugyanúgy a késői verlaine-izmus magasabb, absztraktabb vonalán született, mint Rilkének Lédáról írt strófái, vagy Ady képzeletbeli Mylittája.” És ezen a kelet-európai lírai zónán belül Krleža meghatározza Ady költészetének sajátos jelentőségét is: „Ady Endrének mint lírikusnak különös jelentősége nem abban van, hogy impresszionista módszereinek áttörő erejével lerombolta az akadémikus (magyar pszeudoklasszikus) alexandrinusok korszakát, hanem abban, hogy a magyar sors török-tatár és mongol mélységeiben reszkető nagyvárosi sznobizmus tökéletes feleslegességének őszinte irodalmi kifejezését adta.”

Attól függetlenül, hogy Krleža itt meggyőző módon találja meg Ady rokonait mind az orosz, mind a cseh és a lengyel, mind pedig a német, majd a horvát és a szlovén irodalmakban, mégpedig a szimbolista, az impresszionista önkifejezés, az úgynevezett dekadencia nyomvonalain, sőt ezen belül rámutat arra is, ami Adyt ezen viszonyok között sajátossá teszi, fontosnak látszik a tanulmányának egyik eddig kevésbé méltányolt vonatkozására is rámutatni. A tanulmány egyik glosszáját, lapalji jegyzetét kell kiemelnünk:

„Három ingeniózus lírikus, három ember, három faj: az osztrák (katolikus) Rilke, a zsidó Kraus és a kálvinista magyar Ady a közép-európai tények ugyanazon állapotát differenciálják, három különböző módon” — mondja Krleža e glosszában.

Ennek az összefüggésnek a felismerése Krleža tanulmányának egyik legfontosabb eredménye. Valójában arra mutat rá, hogy Ady költészete rokonságban van ugyan a francia szimbolizmus költőivel, hogy helyét ki lehet jelölni a kelet-európai lírai zónának, de igazi európai rokonságát a közép-európai tények, vagyis a Monarchia tény-világa és tény-rendszere definiálta mélyrehatóan. Három költőt említ Krleža, mert — szerinte — mindhármán ugyanazt a Monarchia-állapotot ragadták meg, ugyanazt a történelmet viselték emberi sorsukon, mindhármán ugyanazt a kétségbeesést kiáltották. Természetesen három különböző módon: Rilke „édesen szétolvad”, „verlaine-i nosztalgia jelentkezik benne”, nála „minden félhalk moll”; Karl Kraus „az éleselméjű inkvizitor ellenállását fejleszti ki, amely ítéletét koményan és kegyetlenül mondja ki”. És tovább, „Krausnál minden vád tele van mély, belső lázadással”. Ezzel szemben Adynál a „segítség nélküli kétségbeesés: impotencia és hisztérikus sírás” uralkodik. A kifejezőmódok közötti különbség tehát nem stilisztikai jellegű, hanem lényegi. Három különböző költői világgép, mely ugyan-

azon véres valóságélményre épült. Valószínűleg éppen ezért nem lehet minőségi különbséget tenni közöttük.

A Monarchia adja meg a három lényegileg különböző, de ingeniózus költői alkat közös vonásainak egész sorát. Gyűlölt a Monarchia, minden intézményével, törvényével együtt, a leplei alatt létrejött és kialakult erkölcsi és világnézeti normákkal, a keretei között létrejött kilátástalanságokkal, reménytelenségekkel, vereségekkel együtt. A három költő ezt látta, ezt érezte, és ezt olvasta polgártársai szemébe. Tehát, Krleža szerint, a Monarchia mint költői és életélmény Ady költészetének — történelmi szempontból — meghatározó mozzanata, de nemcsak e költészet genezisére nézve, hanem irodalomtörténeti helyére és jelentőségére, valamint poétikai és líraelméleti eredményeire és felfedezéseire való tekintettel is.

A négy jelzett líratörténeti tanulmánnyal Krleža meghatározta azt a szellemi, intellektuális és történeti keretet, melyben a költészetről általában gondolkodott és a horvát költészeti jelenségeket megítélte, ugyanakkor azonban rámutatott Ady költészetének egy mostanáig még nem, vagy csak érintőlegesen (például Lőkös István írásaiban) vizsgált világirodalmi vonatkozására is. Ezért vezethet közelebb Krleža 1930-as Ady-tanulmánya az igazi Adyhoz, s ezért törpülnek el, semmisülnek meg a tanulmány egyes vitára készítő szavai és jelzői.

AZ ÚJABB KRLEŽA-IRODALOMBÓL

IRODALOMTÖRTÉNETI REALIZMUS

Bori Imre: *Miroslav Krleža* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976

Minden monográfia szerzőjének alapkérdése, hogy felismeri-e az elemzés (az irodalomtörténeti leírás) tárgyában, anyagában, egy életműben, egy irodalmi korszakban azt az összefogó, minden részletet és minden kulcskérdést átvilágító nézőpontot, melynek távlatából a mű, a korszak egésze látható be. A közismert alapkérdés megoldásának két lehetséges útja van, vagy a műben (életműben, korszakban) látni meg ezt a minden vonatkozást egységbe hozó középpontot, vagy az elemzés módszerét egységesíteni oly következetességgel, hogy — ha a mű egésze így (esetleg) nem is látható — kialakuljon egy koherens gondolati (irodalomtörténeti) rendszer. Az előbbi a tárgyat tiszteli, az utóbbi önállósnodni kíván, az előbbi a leírásra és feltérképezésre törekszik, az utóbbi elméleti